

Michał Sokolnicki

MOŻLIWOŚCI EDUKACYJNE ŻYDÓW W MIĘDZYWOJENNYM PŁOCKU

Abstrakt

Artykuł omawia możliwości edukacji szkolnej stopnia podstawowego i średniego dzieci i młodzieży żydowskiej w Płocku w latach 1918–1939. Nie odbiegały one od możliwości reszty mieszkańców Płocka. Z powodów związanych z religijnymi zwyczajami utworzone zostały odrębne publiczne szkoły powszechne dla dzieci żydowskich. Dla rodziców, którzy chcieli wychowywać swe potomstwo w duchu tradycyjno-religijnym istniały prywatne szkoły powszechne. Zdecydowana większość dzieci żydowskich uczyła się w szkołach publicznych. Młodzież żydowska uczęszczała do płockich gimnazjów publicznych bądź do żydowskiego gimnazjum prywatnego (w 1935 r. zlikwidowane) oraz szkół zawodowych. Zebrany materiał źródłowy nie daje podstaw do podejrzeń o dyskryminację Żydów na polu edukacji.

Słowa kluczowe: Płock, 1918–1939, Żydzi, oświata

W artykule niniejszym podejmiemy zagadnienie możliwości edukacji szkolnej dla dzieci i młodzieży żydowskiej (a także dorosłych) w Płocku w latach 1918–1939. Wyjaśnimy od razu, dlaczego użyliśmy w tytule oraz w zdaniu poprzedzającym formuły: „możliwości edukacji”, zamiast po prostu np. „szkolnictwo żydowskie” w Płocku? Otóż zakres tematyczny sformułowania „szkolnictwo żydowskie” byłby zawężający. Dotyczyłby jedynie szkół zorganizowanych/prowadzonych przez Żydów. Tymczasem Druga Rzeczpospolita była państwem, w którym nie było barier w dostępie do edukacji spowodowanych wyznaniem bądź narodowością uczniów (przynajmniej do szczebla średniego). Dzieci i młodzież żydowska mogła uczęszczać (i uczęszczała) do szkół państwowych, będąc ich uczniami na równi z dziećmi polskimi czy np. ukraińskimi. Możliwości edukacyjne Żydów nie ograniczały się zatem do szkolnictwa żydowskiego, stąd też takie a nie inne sformułowanie tytułu.

Podstawą źródłową artykułu jest kilka teczek dotyczących publicznych i prywatnych szkół powszechnych dla dzieci żydowskich w Płocku z lat 1918–1939 zachowanych w zespołach: Inspektor Szkolny w Płocku oraz Dozór Szkolny

w Płocku i Miejska Rada Szkolna przechowywanych w Archiwum Państwowym w Płocku, pochodzące z tegoż archiwum Akta Miasta Płocka oraz informacje prasowe z tych lat i cztery opracowania. Jednym z nich jest wartościowa monografia szkolnictwa powszechnego powiatu płockiego w okresie międzywojennym autorstwa Niny Kassan¹, drugim artykuł Andrzeja J. Papierowskiego skupiający się na losach prywatnej religijnej szkoły dla dzieci żydowskich pn. „Isoda Tora”², trzecim monografia płockiego liceum ogólnokształcącego im Władysława Jagiełły (tzw. „Jagiellonki”)³, zaś ostatnim monografia płockiego „Ekonomika”⁴. Dwóch pierwszych historyków korzystało oczywiście ze wspomnianych materiałów archiwalnych, wydaje się jednak, iż autorzy ci nie wyzyskali w pełni możliwości, jakie dają zachowane dokumenty⁵.

1. Uregulowania prawne dotyczące szkolnictwa dla przedstawicieli mniejszości narodowych

System edukacji dla dzieci i młodzieży żydowskiej w okresie istnienia II Rzeczypospolitej był – jak widać po rozważaniach dotyczących tytułu artykułu – częścią rozwiązań systemowych dotyczących zagadnienia szkolnictwa w ogóle oraz szkolnictwa dla mniejszości narodowych. Na wstępie należy więc zająć się przedstawieniem rozwiązań prawnych normujących system szkolnictwa, w tym szkolnictwa mniejszości narodowych.

Znawca i badacz problematyki oświaty w latach II Rzeczypospolitej – Stanisław Mauersberg widział początek rozwiązań prawnych polskich w „Przepisach tymczasowych o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim z 1 października 1917 r.”, a więc jeszcze w okresie trwania okupacji niemieckiej, kiedy to władze przekazywały sprawy szkolnictwa (po uprzednim przekazaniu zagadnienia sądownictwa) w ręce polskie. Przewidywały one, iż *dzieci żydowskie powinny uczęszczać do publicznych szkół elementarnych dostępnych dla dzieci wszystkich wyznań albo do szkół prywatnych [...]*⁶.

¹ N. Kassan, *Szkolnictwo powszechne w powiecie płockim w latach 1918–1939*, Sierpc [2009].

² A.J. Papierowski, *Żydowskie szkolnictwo religijne na przykładzie działalności prywatnej ortodoksyjnej szkoły Isoda Tora (Podstawy Tory) w Płocku (1921–1939)*, „Notatki Płockie” 2012, nr 4, s. 27-37.

³ *100 lat Jagiellonki. Z dziejów polskiej szkoły średniej w Płocku 1906–2006*, red. A. M. Stogowska, Płock 2006.

⁴ *Płocki Ekonomik. 80 lat Zespołu Szkół Ekonomiczno-Kupieckich im. Ludwika Krzywickiego*, przew. kom red. I. Szychowski, Płock 2001.

⁵ Opracowanie Niny Kassan dotyczyło szerokiego zagadnienia i siłą rzeczy nie mogło skupiać się na problemach każdej, konkretnej szkoły.

⁶ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 161.

Tak zwany mały traktat wersalski zwany traktatem mniejszościowym przewidywał obywatelom polskim należącym do mniejszości (w tym religijnych) prawo do zakładania, prowadzenia i kontrolowania własnym kosztem m.in. szkół i innych zakładów wychowawczych oraz prawo swobodnego używania w nich własnego języka i swobodnego w nich wykonywania praktyk religijnych (art. 8). Z kolei w art. 9 mówił o tym, iż w miejscowościach i okręgach ze znacznym odsetkiem ludności niepolskiej, rząd poczyni ułatwienia dla możliwości pobierania nauki w języku ojczystym dzieci w publicznych szkołach początkowych. Ponadto mniejszościom etnicznym, językowym lub religijnym zostanie zapewniony udział w korzystaniu oraz przeznaczaniu sum pochodzących z finansów publicznych na ich cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne⁷. Stosowny zapis znalazł się w art. 110 ustawy konstytucyjnej z 17 marca 1921 r., który stanowił:

Obywatele polscy należący do mniejszości narodowościowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii⁸.

W przepisach konstytucji nie znalazło się więc sformułowanie o udzieleniu ułatwień w zapewnieniu udzielania dzieciom nauki w ich języku w szkolnictwie publicznym. Zapewnienie „słusznego” udziału w finansowaniu ze środków publicznych pozostawiono w gestii stosownych instytucji (np. parlament, samorząd), gdzie mniejszości miały swoich przedstawicieli.

Już 7 lutego 1919 r. podpisany został dekret o obowiązku szkolnym⁹. Szczegóły nauczania w szkołach publicznych, do których uczęszczały dzieci żydowskie normowało Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 22 lutego 1923 r. w sprawie nauki w szkołach powszechnych, do których uczęszcza młodzież wyznania mojżeszowego. Przewidywało, iż w szkołach publicznych (bądź ich oddziałach), które były przeznaczone dla dzieci wyznania mojżeszowego, wolne od nauki miały być soboty oraz święta żydowskie i państwowe oraz ferie. W szkołach tych (oraz prywatnych szkołach dla dzieci żydowskich) nauka mogła odbywać się również w niedziele i święta innych wyznań bez ograniczeń, przy czym zajęcia te nie powinny przeszkadzać praktykom religijnym innych wyznań. Nauczyciele innych wyznań niż mojżeszowe byli zwolnieni od pracy w niedziele. Jeśliby w jakiejś miejscowości istniała szkoła dla

⁷ A. Łuczak, J.R. Szaflik, *Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów*, Warszawa 1988, s. 37-38.

⁸ Ibidem, s. 116.

⁹ S. Mauersberg, op. cit., s. 162.

dzieci wyznania mojżeszowego, ale rodzice postaliby swe dziecko do zwykłej szkoły powszechnej, wówczas dziecko takie zobowiązane byłoby do nauki również w sobotę, przy czym winno być zwolnione od pisania, rysowania i robót ręcznych. W przypadku zaś, gdyby w danej miejscowości istniała tylko szkoła powszechna dla dzieci wszystkich wyznań, dziecko żydowskie mogło być, na żądanie rodziców, w celu uczestnictwa w stosownym nabożeństwie, zwolnione od uczestnictwa w sobotnich zajęciach¹⁰. Przepis zwalniający młodzież żydowską od pisania, rysowania i robót ręcznych w soboty, został rozciągnięty w 1925 r. na uczniów szkół średnich ogólnokształcących¹¹.

Różnica pomiędzy szkołami publicznymi dla dzieci żydowskich a ogólnymi szkołami publicznymi polegała na tym, iż w programie tych pierwszych figurowały dwie godziny tygodniowo nauki religii mojżeszowej, nie prowadzono w nich nauki w soboty i dni świąt żydowskich, zajęcia mogły się odbywać w niedziele i święta katolickie. W programach nie przewidywano więc nauki tzw. języka ojczystego (jidysz bądź hebrajskiego).

Szkoły publiczne dla dzieci wyznania mojżeszowego w skali kraju skupiały niewielką liczbę dzieci-Żydów. Według danych podanych przez Stanisława Mauersberga, w pierwszej połowie lat dwudziestych w szkołach tych uczyło się ok. 10% liczby dzieci żydowskich, które uczęszczały do wszystkich publicznych szkół powszechnych (34,2 tys. dzieci w roku szkolnym 1922/23, wobec 235,4 tys. uczniów we wszystkich szkołach powszechnych w roku szkolnym 1925/26; w latach 30. liczba dzieci żydowskich we wszystkich szkołach powszechnych znacznie wzrosła – do 343,7 tys. w roku szkolnym 1934/35). Jak widać rodzice-Żydzi preferowali raczej szkoły ogólne.

Wobec braku szkół publicznych z językiem wykładowym jidysz bądź hebrajskim, rodzice-Żydzi, którzy chcieli, aby ich dzieci uczyły się w tych językach, zakładali szkoły prywatne. Do szkół tych uczęszczało w roku szkolnym 1922/23 24,5 tys. uczniów (w roku szkolnym 1937/38 – 65 tys.). Oprócz szkół, w których nauczano w tych językach (oczywiście język polski również był obowiązkowym przedmiotem), trzecim typem szkoły prywatnej, była szkoła dwujęzyczna (z polskim i żydowskim oraz polskim i hebrajskim językiem nauczania). Otóż w miarę upływu czasu, w drugiej połowie lat trzydziestych szkoły te wysunęły się na czoło szkolnictwa prywatnego¹².

To, wraz z wcześniej przytoczonymi danymi odnośnie do liczby dzieci żydowskich posyłanych do publicznych szkół ogólnych, może świadczyć, jak pisał

¹⁰ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: Dz. Urz. MWRiOP) 1923, nr 4, poz. 27, s. 53-54.

¹¹ Ibidem 1925, nr 20, poz. 218, s. 363.

¹² S. Mauersberg, op. cit., s. 161-170.

S. Mauersberg o narastaniu wśród ludności żydowskiej tendencji do integracji ze społeczeństwem polskim¹³, a więc wyborze trafnej drogi do budowy państwa obywatelskiego.

Prywatne szkolnictwo żydowskie stopnia podstawowego podzielone było ze względów światopoglądowych na trzy zasadnicze grupy: religijne, syjonistyczne i świeckie.

Publiczne, średnie szkolnictwo ogólnokształcące było dostępne dla młodzieży żydowskiej na takich samych prawach jak i dla innej. Poza tym przepisy uznawały możliwość założenia prywatnej szkoły średniej, przy czym nie oznaczało to, iż przysługiwały takim szkołom takie same prawa jak szkołom publicznym. Stosowne przepisy określały zasady przyznawania i zakres uprawnień właściwych dla szkół publicznych¹⁴.

Warunki uzyskania pełni praw przedstawiały się następująco:

- program szkoły winien być taki jak w gimnazjum państwowym odpowiedniego typu lub równoważnościowy, zatwierdzony przez kuratora okręgu szkolnego;
- szkoła winna mieć grono pedagogiczne i kierownika z wymaganymi kwalifikacjami;
- szkoła winna mieć własnego kierownika i większość własnego grona nauczycielskiego;
- nauczyciele powinni mieć tygodniowo maksymalnie 30 godzin, zaś przy jednym opieceństwie klasowym — 25, a w przypadku kierowania szkołą — 12 godzin;
- szkoła powinna wykazać dostatecznie wysoki poziom naukowy i wychowawczy;
- szkoła musiała przestrzegać przepisów obowiązujących w gimnazjach państwowych odnośnie do wieku, liczby uczniów w klasach oraz zasad ich promowania;
- szkoła powinna posiadać odpowiednie pomieszczenia, urządzenia, pomoce naukowe oraz bibliotekę nauczycielską i uczniowską.

Nieco zmieniono i uzupełniono je rozporządzeniem z 1929 r.¹⁵

Otrzymanie pełnych praw gimnazjum państwowego przez szkołę prywatną oznaczało, że egzaminy dojrzałości odbywały się w niej zgodnie z przepisami

¹³ Idem, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988, s. 73.

¹⁴ Rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z lat 1920, 1924, 1929, 1936 i 1937 o przyznawaniu prywatnym szkołom średnim ogólnokształcącym praw szkół państwowych.

¹⁵ Dz. Urz. MWRiOP 1924, nr 20, poz. 206, s. 344, 1929, nr 6, poz. 75, s. 229.

dotyczącymi placówek państwowych, zaś świadectwa wydawane uczniom były równoznaczne ze świadectwami gimnazjów państwowych. Przy przechodzeniu do gimnazjów państwowych uczniowie szkół prywatnych z prawami zdawali egzamin tylko z ewentualnych różnic programowych obu szkół. Natomiast uczniowie szkół prywatnych z niepełnymi prawami, mimo że świadectwa tych szkół były równoznaczne ze świadectwami szkół państwowych, musieli przy przechodzeniu do odpowiednich klas gimnazjów państwowych zdawać całkowity egzamin wstępny. Ponadto egzamin dojrzałości odbywał się w nich przed komisją, której skład mógł być inny niż w gimnazjach posiadających pełne uprawnienia szkół państwowych. Według par. 2 rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 22 kwietnia 1920 r. w sprawie przyznawania ogólnokształcącym prywatnym szkołom średnim praw gimnazjów państwowych, w skład komisji przeprowadzającej egzamin dojrzałości wchodził: delegat ministerstwa, kierownik szkoły i egzaminatorzy spośród nauczycieli ósmych klas¹⁶. Przepisy te zostały zmienione bądź uzupełnione w 1924 r. i 1929 r., m.in. w tym zakresie, iż egzamin dojrzałości miał odbywać się przed komisjami, których skład określał kurator okręgu szkolnego, przy czym mogła to być komisja złożona z własnych nauczycieli i dyrektora albo komisja mieszana z obcym przewodniczącym lub też komisja całkowicie obca dla danej szkoły prywatnej¹⁷. Zdanie egzaminu maturalnego w tych warunkach, uprawniało do wstępu na studia identycznie jak w przypadku ukończenia szkół państwowych. Prawa gimnazjów publicznych dla placówek prywatnych nadawane były na wniosek kuratora okręgu szkolnego na jeden rok.

2. Płockie szkolnictwo stopnia podstawowego

Wspomnieliśmy już, iż – w skali kraju – rodzice Żydzi w zdecydowanej większości posyłali swe dzieci do ogólnych publicznych szkół powszechnych. Nie wiemy, czy w szkołach tych prowadzono statystykę wyznaniową bądź narodowościową, tak więc nie jesteśmy w stanie stwierdzić, jak to zagadnienie kształtowało się na terenie Płocka. Znanca problematyki pisze, iż posyłanie dzieci żydowskich do szkół ogólnych mogło wynikać bądź z braku szkół publicznych żydowskich, bądź po prostu dlatego, iż *znaczna część Żydów chętniej posyłała swe dzieci do publicznych szkół dla uczniów różnych wyznań*¹⁸. Jak to wyglądało na terenie Płocka? Istniały tu szkoły dla dzieci żydowskich, więc ta przeszkoda nie zaistniała. Wiemy, że dzieci żydowskie uczęszczały tu do szkół ogólnych, chociażby ze wspomnień Adama Neumana-Nowickiego, który jako dziecko

¹⁶ Ibidem 1920, nr 8, poz. 59, s. 104.

¹⁷ Ibidem 1924, nr 20, poz. 206, s. 343, 1929, nr 6, poz. 75, s. 228.

¹⁸ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechnie...*, s. 163.

został posłany przez swoich rodziców do ogólnej szkoły początkowej (tzw. ćwiczeniówki)¹⁹. Ile mogło być takich dzieci? Nie będziemy w stanie odpowiedzieć na to pytanie.

W okresie 1918–1939 w Płocku funkcjonowało od pięciu do dziewięciu szkół powszechnych. W roku szkolnym 1921/22 w płockich szkołach publicznych uczyło się ogółem 2548 dzieci, w tym 723 w szkole dla dzieci żydowskich²⁰. Dane te są chyba w tym przypadku wiarygodne, gdyż Nina Kassan podaje zbliżoną liczbę – 729²¹. Według spisu powszechnego z września 1921 r. w mieście Płocku było 1528 dzieci w wieku podlegającym obowiązkowi szkolnemu tj. od 7 do 14 lat²². Wiemy jednak skądinąd, że wielu chłopców uczęszczało do prywatnych szkół (chederów). Porównanie liczby wszystkich żydowskich dzieci w wieku szkolnym do liczby uczniów szkół publicznych nic więc nam, w kwestii liczby dzieci żydowskich uczęszczających do szkół ogólnych, nie powie (pomijając fakt, iż nieustalona część pozostających w wieku szkolnym była – z różnych przyczyn – zwolniona z obowiązku szkolnego). Pozostaje nam więc krótkie scharakteryzowanie miejscowych publicznych szkół dla dzieci żydowskich.

Pierwszą szkołą powszechną dla dzieci żydowskich była szkoła nr 4. Była to szkoła koedukacyjna (przy czy koedukacja polegała na nauce w jednej szkole, lecz odrębnych klasach dla chłopców i dziewczynek), w której w roku szkolnym 1919/1920 uczyło się 631 dzieci (444 dziewczynki i 187 chłopców), zaś dziesięć lat później 382 dzieci (151 dziewczynki i 231 chłopców). Do roku szkolnego 1926/1927 przeważały w szkole dziewczynki. Sytuacja zmieniła się od następnego roku. W ostatnim roku funkcjonowania szkoły (rok szkolny 1930/31) w szkole uczyły się 92 dziewczynki i 243 chłopców²³. Szkoła nie posiadała własnego budynku, wynajmowała izby lekcyjne w kilku punktach miasta²⁴. Wieloletnim kierownikiem tej szkoły był Ide Maria Kahan, pełniący tę funkcję do swojej śmierci w 1927 roku. Jego następcą został Izrael Cynamon²⁵.

W 1924 roku, z kilku wydzielonych klas szkoły nr 4, utworzono nową jednostkę szkolną, którą oznaczono nr 8. Szkoła ta mieściła się w budynku żydowskiego

¹⁹ A. Neuman-Nowicki, *Walka o życie. Wspomnienia płocczanina*, [w:] *Płock we wspomnieniach*, red. W. Koński, Płock 2006, s. 33.

²⁰ „Dziennik Płocki” 1922, nr 156 z 14 VII, s. 2-3.

²¹ N. Kassan, op. cit., s. 287.

²² *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Województwo warszawskie*, Warszawa 1927, s. 49. Niestety, drugi spis z 1931 r. nie zawiera podziału według wieku i wyznania, narodowości bądź języka ojczystego.

²³ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 182, k. 6; N. Kassan podaje dane liczbowe uczniów szkoły dla całego okresu od 1918 do 1931 r. (N. Kassan, op. cit., s. 287).

²⁴ N. Kassan, op. cit., s. 287.

²⁵ Ibidem, s. 289.

gimnazjum prywatnego, przy czym zajęcia odbywały się po zakończeniu nauki w gimnazjum, czyli po południu. Jako że była to szkoła publiczna, magistrat miasta partycypował w kosztach eksploatacji budynku. W roku szkolnym 1924/1925 do szkoły uczęszczało 264 dzieci (w tym 146 dziewczynek), zaś w roku szkolnym 1929/1930 – 292 uczniów (same dziewczynki, chłopcy przestali uczęszczać do tej szkoły od roku szkolnego 1927/1928)²⁶. Kierownikiem szkoły był do 1930 roku Pinkas Kahan, następnie zaś Maria Bromberger. Nauczyciele przeniesieni zostali w chwili powstania szkoły ze szkoły nr 4²⁷.

W maju 1931 r. kuratorium zdecydowało o połączeniu obu szkół na nowo (oznaczono ją nr 8). Jednocześnie poleciło dopilnować, aby liczba dzieci w nowo powstałej szkole nie przekroczyła 650 (co miało gwarantować, iż liczba dzieci przypadających na jednego nauczyciela nie przekroczy 50)²⁸. Tymczasem już w roku szkolnym 1932/33 do szkoły uczęszczało 699 uczennic i uczniów (odpowiednio: 401 i 298)²⁹. Wynikało to z wysokiego przyrostu naturalnego. Dopiero od 1936 r. liczba dzieci zaczęła spadać (w roku szkolnym 1938/1939 – 534 dzieci, w tym 305 dziewczynek)³⁰. Zauważalna za każdym razem większa liczba dziewczynek w szkole (szkołach) publicznej wynikała z tego, o czym już wspominaliśmy, iż część rodziców posyłała synów do prywatnych szkół religijnych (chederów).

Jak już wspomnieliśmy program nauczania w szkołach publicznych dla dzieci żydowskich różnił się od szkół ogólnych tym, iż wolne od nauki miały być soboty oraz święta żydowskie i państwowe oraz ferie. W szkołach tych (oraz prywatnych szkołach dla dzieci żydowskich) nauka mogła odbywać się również w niedziele i święta innych wyznań bez ograniczeń, przy czym zajęcia te nie powinny przeszkadzać praktykom religijnym innych wyznań. Lekcje odbywały się od poniedziałku do piątku oraz w niedziele.

Aby zaprezentować tygodniowy rozkład zajęć w publicznej szkole powszechnej dla dzieci żydowskich (co będzie ciekawe przy porównaniu z rozkładem zajęć w szkole prywatnej) podajmy dane z lat: 1931/32 oraz 1935/36³¹ (nie dysponujemy wcześniejszymi planami).

Nina Kassan przytacza ciekawe dane odnośnie do liczby wszystkich uczennic i uczniów promowanych oraz niepromowanych w wybranych płockich szkołach

²⁶ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 182, k. 5; N. Kassan podaje dane dla całego okresu: 1924 – 1931 (N. Kassan, op. cit., s. 289-290).

²⁷ N. Kassan, op. cit., s. 289.

²⁸ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 230, k. 47, 63; N. Kassan, op. cit., s. 291.

²⁹ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 182, k. 6; N. Kassan, op. cit., s. 291.

³⁰ Ibidem.

³¹ Są to dane dla publicznej szkoły powszechnej nr 8.

Tabela 1. Tygodniowy rozkład zajęć w publicznej szkole powszechnej dla dzieci żydowskich w roku szkolnym 1931/32

Przedmiot	Klasa						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	4	4	4	4	4
Język polski	7	7	6	6	4	4	4
Język niemiecki	–	–	–	–	5	3	3
Rachunki z geometrią	3	4	4	4	4	4	4
Przyroda	–	–	2	2	2	2	6
Geografia	–	–	2	2	2	2	2
Historia	–	–	2	2	2	2	–
Rysunki	1	2	1	2	1	2	–
Roboty ręczne	1	1	2	2	1	2	1
Śpiew	1	2	1	2	1	1	2
Gimnastyka	3	2	2	2	2	2	2
Razem	18	20	26	28	28	28	28

Źródło: APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 182, k. 101-101v

powszechnych za rok szkolny 1930/31. Okazuje się, że szkoła nr 8 dla dzieci żydowskich zanotowała najniższy odsetek dzieci niepromowanych do następnej klasy (13,8%)³². Dobrze to świadczy o pilności uczniów i poziomie nauczania w tej placówce.

Brak budynków szkolnych i – co było tego efektem – rozmieszczenie pomieszczeń danej szkoły w różnych punktach miasta, był największą bolączką szkolnictwa powszechnego w Płocku, przy czym trzeba zaznaczyć, iż dotyczyło to wszystkich szkół: nie tylko dla dzieci żydowskich i na równi państwowych i prywatnych. W międzywojennym Płocku dostęp dzieci żydowskich do szkolnictwa stopnia podstawowego był identyczny jak dzieci chrześcijańskich. Nie widać żadnych przejawów dyskryminacji na tle narodowościowym. Nie była jej przykładem komasacja dwu żydowskich szkół powszechnych w 1931 r., uzasadniona funkcjonowaniem przepisów przewidujących, iż w jednej szkole winno uczyć się maximum 650 dzieci, gdy tymczasem obie szkoły liczyły wówczas łącznie 605 dzieci. Średnia liczba uczniów przypadających na nauczyciela w szkołach

³² N. Kassan, op. cit., s. 263.

Tabela 2. Tygodniowy rozkład zajęć w publicznej szkole powszechnej dla dzieci żydowskich w roku szkolnym 1935/36

Przedmiot	Klasa						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	2	2
Język polski	7	7	7	6	5	5	5
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	4	4
Przyroda	–	–	2	3	3	3	4
Geografia	–	–	1	2	3	3	2
Historia	–	–	–	–	3	3	2
Rysunki	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	2	2	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	2
Gimnastyka	2	2	2	2	2	2	2
Razem	17	19	24	25	29	29	28

Źródło: APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 182, k. 101-101v

ogólnych wynosiła 51 dzieci, w szkołach dla dzieci żydowskich – 32. Zresztą miejska rada szkolna, która miała tylko głos opiniodawczy stwierdziła, iż komasacja nie powinna być przeprowadzona, o ile w roku szkolnym 1931/32 liczba dzieci zapisanych do obu szkół przekroczy liczbę 650 (a nie przekraczała). Decyzja więc zapadła³³. Warto zaznaczyć na koniec rozważań o publicznych szkołach powszechnych, iż zgodnie z zapisami nowej ustawy oświatowej z 1932 r. były one pełnymi szkołami trzeciego stopnia realizującymi program I, II i III szczebla.

Wspomnieliśmy już o różnicach między nauką w szkołach dla dzieci żydowskich i ogólnych. Nie dotyczyły one programu nauczania. Fakt ten sprzyjał procesowi asymilacji, a więc stapianiu się Żydów z resztą społeczeństwa, gdzie jedyną różnicą byłaby wyznawana religia. To, iż w szkołach publicznych dla dzieci żydowskich nie uczono języka żydowskiego (jidysz) lub hebrajskiego, bądź przedmiotów specyficznie żydowskich (np. historii czy kultury Żydów) był problemem dla tych środowisk żydowskich, które przeciwne były procesowi asymilacji.

³³ Ibidem, s. 291.

Środowiska religijne zakładały więc szkoły prywatne, czyli chedery. Były to szkoły przeznaczone głównie dla chłopców, gdyż w kręgach konserwatywnych przywiązywano dużo większą wagę do ich wykształcenia. W Płocku istniały trzy chedery dla chłopców: ortodoksyjna „Isoda Tora” prowadzona pod auspicjami partii Żydów – ortodoksów „Agudas Isroel”, „Talmud Tora” utrzymywana przez miejscową gminę wyznaniową oraz „Mizrachi” związana z partią polityczną o zabarwieniu religijno-syjonistycznym, o tej samej nazwie³⁴.

Działalność szkoły pn. „Isoda Tora” została już dość dokładnie omówiona w dwóch pozycjach, mianowicie monografii N. Kassan i artykule A.J. Papierowskiego. W niniejszym tekście zagadnienie zostanie nieco rozszerzone w oparciu o znane materiały. Szkoła ortodoksyjna „Isoda Tora” powstała w 1917 (lub 1918) roku³⁵, utrzymywana była z opłat rocznych oraz dobrowolnych opłat rodziców. Zgodnie z treścią pisma z 19 sierpnia 1918 r. zajęcia religijne trwały od godz. 09.00 do 13.00, zaś przedmioty świeckie nauczane były w godz. 14.00 – 17.00. W piśmie z października 1923 r. sprecyzowano, iż szkoła składa się z czterech klas (po dwie z dwóch roczników) liczących łącznie niespełna 80 uczniów. Zajęcia odbywały się od godz. 09.00 do 19.00 z przerwami śniadaniowymi i obiadowymi trwającymi łącznie 3 godziny. Co do szczegółowego programu nauczania jej właściciele powoływali się na „Program nauk świeckich w szkołach religijnych żydowskich”, który był formą wytycznych opracowanych dla całego kraju³⁶. Przewidywał on niżej zaprezentowany tygodniowy rozkład przedmiotów. W jakim pozostawał związku z zadeklarowaną liczbą tylko dwóch roczników w szkole, tego nie wiemy.

Budżet wzbogacony został dotacjami organizacji religijnych. Szkoła funkcjonowała początkowo jako własność towarzystwa, później już oficjalnie przeszła pod zarządek miejscowej organizacji partii żydowskich ortodoksów „Agudas Israel” (występującej również jako „Szlomej Emunej Isroel”)³⁷. Była klasycznym chederem, tj. religijną szkołą dla chłopców, kładącą główny nacisk na przedmioty religijne. Jak wspomnieliśmy, nauka w tego typu szkołach religijnych mogła być uznawana za wypełnienie obowiązku szkolnego pod warunkiem przeznaczenia

³⁴ Pisząc o chederach warto zacytować spostrzeżenia Sabiny Lewinowej: *Udzielana w nich wiedza rozwijała i gimnastykowała umysł, ale nie była związana z życiem i do życia przygotowująca. Młodzież żydowska żyła w ciasnym kręgu odległych spraw i problemów, konstruowała swoją własną wizję świata nierealnego i nierzeczywistego. Żyła ona w kraju, którego język, kultura, historia były jej nie znane i obce* (cyt. za: S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne...*, s. 171).

³⁵ APP, Dozór Szkolny w Płocku i Miejska Rada Szkolna w Płocku 1918-1935, sygn. 51, k. 23, 28.

³⁶ Ibidem, k. 1-2, 23- 25v.

³⁷ Ibidem, k. 1v, 23v, 28v.

Tabela 3. Rozkład przedmiotów świeckich w żydowskiej szkole religijnej „Isoda Tora” ok. 1923 r.

Przedmiot	Klasa							
	wstępna	I	II	III	IV	V	VI	VII
Język polski	7	6	6	4	4	4	4	4
Rachunki z geometrią	3	4	4	3	3	2	2	2
Historia	–	–	–	2	2	2	2	2
Przyroda	–	–	–	3	3	2	2	2
Geografia	–	–	–	–	–	2	2	2
Razem	10	10	10	12	12	14	14	14

Źródło: APP, Dozór Szkolny w Płocku i Miejska Rada Szkolna w Płocku 1918–1935, sygn. 51, k. 25v

pewnego minimum godzin na naukę przedmiotów świeckich. Szkoła co rok zwracała się o przedłużenie koncesji³⁸, od posiadania której zależało uznanie uczniów za wypełniających obowiązek szkolny. Przykładowo w sierpniu 1926 r. rada szkolna zaopiniowała taki wniosek negatywnie. Chcąc jednak wyjść na przeciw pragnieniom rodziców do wychowania dzieci w duchu religijnym, uchwaliła ułatwić naukę przez zapisywanie ich [dzieci] bądź do szkoły powszechnej wieczorowej, bądź porannej tak, aby mogły uczęszczać i do szkoły wyznaniowej³⁹. W roku szkolnym 1926/27 była to szkoła trzyklasowa, przy czym zestaw przedmiotów świeckich obejmował tylko język polski i rachunki w wymiarze tygodniowym odpowiednio: sześciu i czterech godzin. Inaczej przedstawiała się liczba lekcji w kolejnym roku szkolnym (tabele nr 4 i 5).

W roku szkolnym 1930/31 do szkoły uczęszczało 73 uczniów (18 uczniów w klasie wstępnej, 12 w klasie I, 22 w II i 21 w III)⁴⁰. Do pierwszej klasy uczęszczało 32 chłopców, do drugiej – 26 i do trzeciej – 17. Lekcje przedmiotów świeckich trwały od godziny 15.10 do 18.00. Także w następnych latach (tj. 1932/33 i 1933/34) lekcje te zaczynały się o godz. 15-16, kiedy dzieci były już zmęczone nauką przedmiotów religijnych⁴¹. Nie znamy rozkładu zajęć religijnych aż do roku szkolnego 1934/35.

Jak z tego przeglądu można łatwo wywnioskować, nie był to program zbyt ambitny, przygotowujący dzieci do życia. Zmiany w programie nauki wymusiła

³⁸ Szkoła otrzymała ją po raz pierwszy (na rok) w grudniu 1924 r. – ibidem, k. 66.

³⁹ Ibidem, k. 135.

⁴⁰ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 135, k. 155.

⁴¹ Ibidem, k. 128,137,139.

Tabela 4. Tygodniowy rozkład zajęć świeckich w religijnej szkole „Isoda Tora” w roku szkolnym 1926/27

Przedmiot	Klasa			
	wstępna	I	II	III
Język polski	6	6	6	5
Rachunki	4	4	4	3
Historia Polski	–	–	–	1
Pogadanki przyrodniczo-geograficzne	–	–	–	2
Razem	10	10	10	11

Źródło: APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 135, k. 153

Tabela 5. Tygodniowy rozkład zajęć świeckich w religijnej szkole „Isoda Tora” w roku szkolnym 1927/28

Przedmiot	Klasa		
	I	II	III
Język polski	3	6	5
Rachunki	3	6	3
Historia Polski	–	–	2
Przyroda	–	–	1
Geografia	–	–	1
Razem	6	12	12

Źródło: APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 135, k. 138

dopiero reforma systemu oświaty przeprowadzona przez ministra Janusza Jędrzejewicza w 1932 r. (tzw. reforma jędrzejewiczowska). Zachowany w aktach archiwum płockiego statutu szkoły z ok. II połowy 1935/I połowy 1936 r. informuje, iż szkoła (teraz ośmioletnia, sześcioklasowa) realizować miała pierwszy i drugi szczebel programowy wraz z najważniejszymi składnikami szczebla trzeciego⁴². Dostosowanie planu do wymogów reformy jędrzejewiczowskiej przyniosło w roku szkolnym 1937/38 rozkład zajęć przedstawiony w tabeli nr 7. Podobny rozkład

⁴² Na temat szczebli programowych: S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, s. 24-26; idem, *Oświata, [w:] Polska Odrodzona 1918–1939. Państwo-społeczeństwo-kultura*, red. J. Tomicki, Warszawa 1982, s. 569-570.

Tabela 6. Rozkład zajęć w szkole „Isoda Tora” w roku szkolnym 1934/35

Przedmiot	Klasa		
	I	II	III
Język polski	6	6	6
Rachunki	4	4	3
Śpiew i gimnastyka	1	1	1
Zajęcia praktyczne	1	1	2
Rysunki	1	1	1
Przyroda i geografia	–	–	2
Język hebrajski	11	5	5
Przedmioty religijne	3	14	20
Razem	27	32	40

Źródło: APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 135, k. 102

Tabela 7. Plan zajęć w szkole „Isoda Tora” w roku szkolnym 1937/38

Przedmiot	Klasa					
	I	II	III	IV	V	VI
Język polski	2	2	2	2	2	2
Arytmetyka	7	7	7	6	5	5
Zajęcia praktyczne i rysunki	3	4	4	4	4	4
Religia	–	–	2	3	3	3
Język hebrajski	–	–	1	2	3	3
Gimnastyka	–	–	–	–	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2
Przyroda i geografia	1	2	2	2	3	3
Historia	1	1	2	2	2	2
Razem	17	19	24	25	29	29

Źródło: APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 135, k. 10-10v

(z niewielkimi zmianami) obowiązywał w następnym roku szkolnym⁴³. Liczbę uczniów w latach szkolnych 1937/38 i 1938/39 przedstawia tabela nr 8.

Tabela 8. Liczba uczniów szkoły „Isoda Tora”

Rok szkolny	Klasa					
	I	II	III	IV	V	VI
1937/38	7	18	15	17	9	6
1938/39	9	11	19	16	8	8

Źródło: APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 135, k. 4,10v.

W latach 1930/31 i 1933/34 przedmiotów świeckich uczyły w szkole dwie nauczycielki, natomiast po reformie, w latach 1937/38 i 1938/39 pracowało z dziećmi już siedmioro nauczycieli (uczących wszystkich przedmiotów: świeckich i tzw. religijno-judaistycznych)⁴⁴.

Szkoła dość często popadała w kłopoty. Zachowana w płockim archiwum teczka pełna jest napomnień i uwag inspektorów szkolnych, głównie spowodowanych złymi warunkami lokalowymi oraz brakiem nadzoru lekarskiego (higienicznego)⁴⁵.

Podobny program realizowała z pewnością szkoła pn. „Talmud Tora”. Była to placówka utrzymywana z finansów gminy żydowskiej, uczęszczać więc mogli do niej chłopcy z uboższych rodzin. Nie zachowało się zbyt wiele dokumentów dotyczących szkoły „Talmud Tora”. Latem 1935 r. szkoła ta usiłowała, podobnie jak „Isoda Tora”, zalegalizować statut spełniający warunki przepisów wynikających z ustawy jędrzejewiczowskiej. Kuratorium zawiadomiło, iż wobec tego, że dzieci w wieku szkolnym obowiązane są do pobierania nauki w ciągu 7 lat, nie godzi się na utworzenie szkoły trzyletniej (jak z tego wynika taka była propozycja zarządu gminy żydowskiej jako właściciela „Talmud Tora”). Powołując się na nieznaną nam projekt statutu wysłany przez gminę wnioskowało z niego, iż przedmioty świeckie w szkole nauczane będą według programu szkoły powszechnej I stopnia i zrealizuje ona całkowicie I szczebel programowy z elementami II i III⁴⁶. Kuratorium nie udzieliło koncesji na otwarcie szkoły, jednak mimo to w szkole prowadzono naukę czego efektem był wniosek do starostwa o zamknięcie szkoły. Kolejna wersja statutu z jesieni 1935 r. również nie spełniła oczekiwań

⁴³ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 135, k. 4.

⁴⁴ Ibidem, k. 4, 10v, 128, 153.

⁴⁵ Ibidem, sygn. 248, k. 179.

⁴⁶ Ibidem, sygn. 135, k. 73-73v.

urzędu. Przesłany doń projekt nie mógł być zatwierdzony z uwagi na to, iż *nie określa ilości godzin przedmiotów judaistycznych*⁴⁷. Kuratorium zaznajomiwszy się z nowymi propozycjami, poleciło umieszczenie w statucie zapisu, iż szkoła w zakresie przedmiotów świeckich realizować będzie program publicznych szkół powszechnych II stopnia. Łączna liczba godzi dla przedmiotów świeckich i judaistycznych wynosić miała: dla klas I i II – 28 godzin tygodniowo, dla klas III i IV – 30 godzin, dla V, VI i VII – 32 godzin, przy czym na przedmioty świeckie i judaistyczne przypadać miała równa liczba godzin⁴⁸. Nie zachowała się całość korespondencji, nie wiadomo ostatecznie, kiedy i czy w ogóle szkoła otrzymała koncesję. Wiadomo, iż w grudniu 1929 r. uczęszczało do szkoły „Talmud Tora” 60 chłopców, pochodzących z *najbiedniejszej klasy ludności żydowskiej*⁴⁹. Wieleletnim kierownikiem i nauczycielem szkoły był Chil Majer Krawec⁵⁰.

Z kolei w chederze „Mizrachi”, związanym z ogólnopolską organizacją oświatową pn. „Jawne”, językiem wykładowym dla przedmiotów żydowskich, nie był jidysz, ale hebrajski. Podobnie jak w przypadku poprzednich szkół, zajęcia dzieliły się na świeckie i religijno-judaistyczne. I podobnie jak w przypadku dwu pozostałych szkół miała permanentne kłopoty. Z zachowanej dokumentacji wynika, iż jesienią 1923 r., rodzice posyłający swoje dzieci do tej szkoły, zostali ukarani za niedopełnianie obowiązku szkolnego. Wynikało to z faktu, iż szkoła „Mizrachi” nie posiadała koncesji na nauczanie. Z pisma dyrekcji szkoły wynika, iż istniała ona już od sześciu lat, prowadziła zajęcia według programu dla szkół religijno-żydowskich (tego samego, którego tygodniowy rozkład zajęć świeckich przytaczaliśmy przy okazji omawiania szkoły „Isoda Tora”). Inspektor szkolny zbadawszy postępy w nauce nie widział przeciwwskazań dla przyznania szkole koncesji⁵¹. Jak wynika z innych dokumentów, szkoła otrzymała ją 6 grudnia 1924 r.⁵² do drugiej połowy lat 30. W grudniu 1929 r. uczyło się w tym chederze 80 dzieci, z czego 70% korzystało z ulg (po raz kolejny wspomniano, iż działała od 1917 r.)⁵³. Wiadomo, iż w sierpniu (!) 1937 r. szkoła popadła w kolejne kłopoty, inspektor szkolny polecił ją zamknąć, jako nieposiadającą koncesji⁵⁴.

⁴⁷ Ibidem, k. 69v.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ APP, Akta Miasta Płocka (dalej: AMP), t. 24033, k. 63.

⁵⁰ S. Greenspan, *Żydzi w Płocku*, Nowy Jork 1960 (tłum. A. Pakentreger – maszynopis oprawiony w Bibliotece TNP im. Zielińskich w Płocku), s. 259-260; N. Kassan, op. cit., s. 296.

⁵¹ APP, Dozór Szkolny w Płocku i Miejska Rada Szkolna w Płocku 1918-1935, sygn. 51, k. 44-44v.

⁵² APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917-1939, sygn. 248, k. 6, 126; rok później przedłużono jej obowiązywanie – APP, Dozór Szkolny w Płocku i Miejska Rada Szkolna w Płocku 1918-1935, sygn. 51, k. 100.

⁵³ APP, AMP, sygn. 24033, k. 32.

⁵⁴ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917-1939, sygn. 135, k. 176.

Można się domyślać, iż do wybuchu wojny losy szkoły wiązały się z ciągłymi bojami z inspektorem szkolnym. Cheder „Mizrachi” zaliczany był do postępowych, gdyż partia „Mizrachi” mimo iż religijna, nie miał tak ortodoksyjnego charakteru jak „Agudas Jisroel”⁵⁵.

Warto dodać, że chedery „Isoda Tora” oraz „Mizrachi” otrzymywały subsydia od samorządu miasta na prowadzenie działalności (oczywiście w różnym okresie i kwotach, zależnie od możliwości finansowych i uchwał budżetowych rady miejskiej). Ich wspieranie było jednak źle widziane przez lewicę. Np. podczas obrad budżetowych w marcu 1931 r. radni Polskiej Partii Socjalistycznej sprzeciwiali się subsydiom dla szkół religijnych jako *instytucjom klerykalno-żydowskim* uważanym za *przeżytek średniowieczny*⁵⁶.

W celu powstrzymania postępów laicyzacji wśród kobiet żydowskich, kręgi ortodoksyjne zainicjowały zakładanie żeńskich szkół religijnych o nazwie „Bejs Jakow”. Ich celem było *wychowanie kobiet stojących na straży ortodoksyjnego modelu rodziny*⁵⁷. Anna Łagodzińska w swym artykule poświęconym powstaniu i rozwojowi szkolnictwa „Bejs Jakow” w Polsce, przytacza dane, z których wynika, iż w 1924 r. istniało w Polsce 19 takich szkół, rok później 54, a w 1931 r. – 180. O istnieniu szkoły „Bejs Jakow” w Płocku dowiadujemy się z pisma miejscowej organizacji „Agudas Jisroel” (partii ortodoksów, która była właścicielką szkoły) adresowanego do władz miejskich Płocka z grudnia 1929 r. Nie znamy daty jej powstania. Autorzy angielskojęzycznej encyklopedii gmin żydowskich wskazują na koniec lat 20. Wracając do wspomnianego pisma, to wynika z niego, iż w 1929 r. do szkoły uczęszczało około 130 uczennic i miała ona charakter kursów religijnych dla dziewczynek uczęszczających do publicznych szkół powszechnych. Z dokumentu pochodzącego z października 1937 r. wynika, że szkoła „Bejs Jakow” działała, choć nie wiemy czy jako samodzielna placówka, czy dalej w formie kursów wieczorowych. Szkoła działała na pewno jeszcze w marcu 1938 r.⁵⁸

⁵⁵ S. Greenspan, op. cit., s. 258; N. Kassan, op. cit., s. 296.

⁵⁶ Np. APP, AMP, sygn. 24033, k. 57-57v, sygn. 24035, k. 3, 5; „Dziennik Płocki” 1931, nr 76 z 1 IV, s. 2.

⁵⁷ A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000, s. 22.

⁵⁸ APP, AMP, sygn. 24033, k. 52, sygn. 23857, k. 99, sygn. 23985, k. 74, sygn. 27035, pismo Szkoły Ortodoksów „Bejs Jakow” w Płocku do Zarządu Miasta Płocka z 16 II 1937 (brak paginacji), sygn. 27077, pismo Organizacji Żydów Ortodoksów „Agudas Isroel” w Polsce Oddział w Płocku do Prezydenta m. Płocka z 7 III 1938 (brak paginacji); <http://www.zchor.org/plock/pl4.htm> (strona zawiera opracowanie: Pinkas Hakehilot, Encyclopedia of Jewish Communities. Poland; vol. 4: Warsaw and District, Jerusalem 1989); A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, op. cit., s. 22; A. Łagodzińska, *Powstanie i rozwój ruchu „Bajs Jakow” na przykładzie wybranych ośrodków w latach 1917–1939*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2012, nr 1, s. 42-49; Nina Kassan myli się więc

Prócz wymienionych szkół, dzieci żydowskie uczęszczały do prywatnych, świeckich szkół. Naukę w takiej szkole, prowadzonej w latach 30. przez Halinę Szczycińską i Adelę Waśniewską, wspominał Adam Neuman-Nowicki⁵⁹. Inne, świeckie szkoły prywatne prowadzone były w latach 30. przez Marię Wernikową oraz Józefa Zielińskiego⁶⁰. Przypomnijmy jednak, iż były to szkoły prywatne, z opłatami, na które stać było tylko lepiej uposażonych rodziców.

Jak z dotychczasowych rozważań wynika dzieci żydowskie, zobowiązane do wypełnienia obowiązku szkolnego, miały do wyboru szkoły powszechne publiczne i prywatne. Opinie międzywojennego działacza syjonistycznego z Płocka Saula Greenspana, powtórzone przez N. Kassan, iż szkoły publiczne *prowadzone były w duchu narodowo-polskim, według programu nauczania opracowanego przez rząd polski. [...] Ale w tej szkole nie uczono niczego, co by przypominało pochodzenie żydowskiego dziecka i jego żydowską naturę*⁶¹, sformułowane jako zarzut, są nieporozumieniem. Rodzą pytanie: a w jakim duchu miały być prowadzone? Szkolnictwo publiczne miało pomóc w dziele integracji dzieci pochodzących z różnych warstw społecznych, reprezentujących różne religie czy narodowości, wokół idei wspólnego państwa polskiego⁶². Oczywiście jest, że usiłowało realizować wspólny i w miarę jednolity program, będący podstawą dla wychowania obywatelskiego. Nie tylko zresztą: z porównania programów szkół prywatnych i publicznych wydaje się wyraźnie widać, która z nich mogła lepiej przygotować dziecko do wyzwań współczesności, która lepiej służyła jego społecznieniu. Pogłębiać wiedzę z zakresu danej religii czy tradycji bądź odrębnej historii mogły dzieci (i mogli wszyscy obywatele II RP) w czasie pozaszkolnym. Dla większości rodziców-Żydów było to oczywiste i nie stanowiło problemu. Protesty i nieakceptowanie takiego stanu rzeczy charakteryzowało żydowskie środowiska syjonistyczne (stąd zarzuty Greenspana), czułe na punkcie swej odrębności narodowej. Jednak poglądy części środowisk żydowskich (a więc głównie

pisząc, iż szkoła powstała w 1937 roku (N. Kassan, op. cit., s. 300).

⁵⁹ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 248, k. 6, 83, 86, 90, 91, 126, 201; A. Neuman-Nowicki, op. cit., s. 33-34.

⁶⁰ APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 248, k. 126, 201.

⁶¹ S. Greenspan, op.cit., s. 256; N. Kassan, op. cit., s. 293.

⁶² Tu przypomnieć można znane słowa Mieczysława Niedziałkowskiego, posła Polskiej Partii Socjalistycznej, osoby nigdy niepodjęrzwanej o jakkolwiek szowinizm narodowy i niechęć do mniejszości, wypowiedziane podczas debaty nad treścią konstytucji marcowej i związanymi z tym różnymi projektami zgłaszanymi przez posłów mniejszości narodowych: *Jesteśmy gotowi przyznać wszelkie prawa dla rozwoju kulturalnego i politycznego poszczególnych odłamów mniejszości narodowościowych, rozsiianych po całym Państwie Polskim, ale zachować musimy koniecznie zasadę ogólną, podstawową, iż Państwo Polskie jest jednak państwem tylko polskim* (Sprawozdanie Stenograficzne ze 185 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 16 listopada 1920 r., łam 37).

syjonistów) nie mogły być i nie były wytyczną dla prowadzenia całościowej polityki oświatowej państwa.

3. Szkolnictwo szczebla średniego

Szkolnictwo średnie ogólnokształcące reprezentowane było w Płocku przez trzy gimnazja państwowe oraz dwa prywatne. Państwowe gimnazja to Gimnazjum Państwowe im. Marszałka Stanisława Małachowskiego (tzw. „Małachowianka”), Gimnazjum Państwowe im. Władysława Jagiełły (tzw. „Jagiellonka”) (oba męskie) i Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej (tzw. „Reginki”). Szkoły prywatne natomiast reprezentowały: Gimnazjum im. Św. Stanisława Kostki (przy seminarium duchownym) oraz gimnazjum żydowskie.

Młodzi Żydzi mieli prawo, jak wszyscy obywatele II RP, bez żadnych ograniczeń, uczęszczać do gimnazjów publicznych. Brak jest danych statystycznych co do wyznania religijnego bądź deklarowanej narodowości uczniów. Monografia „Jagiellonki” zawiera wykaz absolwentów szkoły m.in. za lata 1919–1939. Na podstawie dość nieprecyzyjnego kryterium brzmienia nazwiska i imienia można określić mniej więcej odsetek absolwentów-Żydów z każdego rocznika. Wahał się on na przestrzeni 20 lat w granicach od 3% do 14% (wyjątkowo w 1934 r. przekraczając 25%). Według danych zawartych we wspomnianej monografii szkoły, w latach 1919–1939 jej absolwentami było 601 uczniów, przy czym noszący „żydowskie” imiona i nazwiska stanowili 9% tej liczby (54 osoby)⁶³. W drugim gimnazjum męskim – im. Marszałka St. Małachowskiego (dla którego posiadamy niepełne dane – dla 11 z 20 roczników) nieliczni absolwenci nosili nazwiska i imiona żydowskie (przy całej – warto powtórzyć – nieprecyzyjności tego wyróżnika) – od 5 osób w 1921 r. po dość liczne roczniki, w których takich nazwiska nie zanotowaliśmy (na 239 zidentyfikowanych nazwisk – 22, tj. 9,2 %, ma brzmienie żydowskie)⁶⁴. Udział Żydówek wśród absolwentek gimnazjum żeńskiego oscylował pomiędzy 3 a 18 % w różnych latach (wyjątkowo wysoki – 33% w 1934 r.). Ogólnie, według naszych obliczeń, szkołę ukończyło w latach 1919-1938 570 dziewcząt, w tym 62 Żydówki, co daje 10,9%⁶⁵. Warto zaznaczyć, iż

⁶³ 100 lat Jagiellonki..., s. 412-415.

⁶⁴ „Kurier Płocki” 1919, nr 138 z 24 VI, s. 3, 1920, nr 143 z 20 VI, s. 3, 1921, nr 133 z 15 VI, s. 3, 1922, nr 132 z 14 VI, s. 3; „Dziennik Płocki” 1923, nr 124 z 4 VI, s. 3, 1924, nr 130 z 6 VI, s. 2, 1928, nr 148 z 28 VI, s. 3, 1933, nr 143 z 23 VI, s. 3, 1934, nr 141 z 22 VI, s. 3; „Głos Mazowiecki” 1933, nr 140 z 24 VI, s. 3, 1935, nr 128 z 3 VI, s. 3, 1936, nr 121 z 25 V, s. 3, 1937, nr 129 z 8 VI, s. 3, 1938, nr 126 z 3 VI, s. 3; „Kurier Mazowiecki” 1937, nr 128 z 8 VI, s. 3.

⁶⁵ „Kurier Płocki” 1919, nr 138 z 24 VI, s. 3, nr 146 z 3 VII, s. 3, 1920, nr 143 z 20 VI, s. 3, 1921, nr 133 z 15 VI, s. 3, 1922, nr 139 z 23 VI, s. 3; „Dziennik Płocki” 1925, nr 146 z 25 VI, s. 3, 1928, nr 148 z 28 VI, s. 3, 1929, nr 125 z 4 VII, s. 3, 1930, nr 142 z 21 VI, s. 1, 1933, nr 137 z 16 VI, s. 3, 1934, nr 142 z 24 VI, s. 2; „Kurier Mazowiecki” 1935, nr 14 z 17 VI, s. 1,

odsetek uczennic i uczniów Żydów w gimnazjum żeńskim i gimnazjum im. Władysława Jagiełły odpowiadał mniej więcej stosunkowi procentowemu ludności żydowskiej w II RP, który wynosił ok. 10% (tym, którzy zwróciliby uwagę, że w Płocku odsetek Żydów był wyższy przypominany, iż uczniami gimnazjów byli nie tylko mieszkańcy Płocka, ale i terenów wiejskich z okolic).

Wyjątkowe dane posiadamy dla roku szkolnego 1930/1931. Otóż na 433 uczennice gimnazjum im. Reginy Żółkiewskiej, było 56 Żydówek, na 382 uczniów „Jagiellonki” – Żydów 41 i na 268 uczniów „Małachowianki” – 13 Żydów. W sumie, na 1083 uczennic i uczniów wszystkich roczników w gimnazjach państwowych w Płocku (a więc bez prywatnego gimnazjum żydowskiego), przypadało 110 osób pochodzenia żydowskiego (czyli nieco ponad 10%)⁶⁶.

Młodzież żydowska miała możliwość uzyskania wykształcenia średniego również w prywatnym gimnazjum. W 1916 r., a więc po zajęciu Płocka przez Niemców, w warunkach dużo liberalniejszych niż za czasów rosyjskich, przedstawiciele społeczności żydowskiej miasta postanowili powołać komitet w celu założenia szkoły średniej dla młodzieży żydowskiej. Komitet wynajął budynek przy ul. Kolegialnej 28, w którym otwarto gimnazjum czteroklasowe, przy czym w kolejnych latach dochodziły kolejne klasy, aż do ośmiu. Szkoła miała charakter koedukacyjny. Jej pierwotna nazwa brzmiała: „(8-klasowa) Wyższa Szkoła Realna w Płocku”, następnie jej nazwę zmieniono na „Gimnazjum Koedukacyjne Rady Opiekuńczej w Płocku”, wreszcie na „Gimnazjum Koedukacyjne Towarzystwa Szkół Średnich dla młodzieży wyznania mojżeszowego w Płocku”. Szkoła została zaliczona w poczet szkół nieposiadających pełni praw publicznych, przy czym nie wiemy z jakich przyczyn została do takiej kategorii zakwalifikowana. Listę szkół, które otrzymywały co rok stosowne uprawnienia publikował Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Począwszy od roku szkolnego 1919/1920, płocka szkoła uzyskała je w roku szkolnym: 1919/20, 1920/21, 1921/22, 1922/23, 1927/28, 1928/29, 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33, 1933/34⁶⁷. Na kolejny rok szkolny szkoła nie uzyskała praw. Jak się zdaje było to ostateczną przyczyną upadku i zamknięcia szkoły.

1936, nr 139 z 17 VI, s. 3, 1937, nr 125 z 4 VI, s. 1, 1938, nr 125 z 3 VI, s. 3; „Głos Mazowiecki” 1933, nr 137 z 21 VI, s. 3, 1934, nr 144 z 26 VI, s. 1935, nr 128 z 3 VI, s. 3, 1937, nr 126 z 4 VI, s. 3; *Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej w Płocku 1920–1932*, ułożył. F. Wybułt, Płock [bdw], s. 27-32.

⁶⁶ „Dziennik Płocki” 1931, nr 206 z 8 VI, s. 3.

⁶⁷ „Kurier Płocki” 1916, nr 222 z 30 IX, s. 3; Dz. Urz. MWRiOP 1920, nr 10, poz. 71, s. 133, 1921, nr 6, poz. 72, s. 179, 1922, nr 21, poz. 225, s. 378, 1923, nr 13, poz. 113, s. 214, 1927, nr 10, poz. 165, s. 345, 1928, nr 9, poz. 161, s. 412, 1929, nr 9, poz. 131, s. 418, 1930, nr 7, poz. 130, s. 400, 1931, nr 7, poz. 81, s. 285, 1932, nr 5, poz. 59, s. 247, 1933, nr 6, poz. 117, s. 239; „Dziennik Płocki” 1933, nr 174 z 31 VII, s. 3; A.J. Papierowski, *Organizacja i rozwój szkolnictwa i oświaty w Płocku w czasie I wojny światowej*, „Notatki Płockie” 2004, nr 4, s. 19-23.

Jak podaje S. Greenspan, w połowie lat 20. szkoła znalazła się w kłopotach finansowych, mimo subsydiów ze strony gminy żydowskiej i władz miasta (!). W 1929 r. katastrofalny stan materialny szkoły spowodował konieczność zredukowania liczby nauczycieli i zaprzestania wypłat za okres wakacji. Sytuacja doprowadziła do protestu nauczycieli i ogłoszenia bojkotu posad. Ostatecznie zainteresowani doszli do porozumienia, jednak warunki ekonomiczne funkcjonowania szkoły nie poprawiły się. Podniesiono czesne, co spowodowało dodatkowe obciążenie dla rodzin wielu uczniów. Deficyt w budżecie szkoły sięgnął w 1930 r. kwoty 17 tysięcy złotych. Od początku 1935 r. gimnazjum weszło w stan likwidacji. Z powodu braku funduszy przestano opłacać czynsz, właściciele budynku wnieśli o eksmisję. Ostatecznie z dniem 15 czerwca 1935 r. ministerstwo oświaty zamknęło gimnazjum. W ten sposób przestała istnieć prywatna żydowska szkoła średnia⁶⁸.

Wspomnieliśmy we wcześniejszej części artykułu o tym, iż część szkół prywatnych (większość) nie posiadała pełnych praw na podobieństwo szkół publicznych. Do takich należało płockie gimnazjum żydowskie. Jego absolwenci musieli więc zdawać egzamin maturalny przed stosowną komisją egzaminacyjną.

W 1924 r. gimnazjum skupiało osiem klas, językiem nauczania był j. polski, uczyło 12 nauczycieli, młodzieży uczącej się było 180 osób, w tym 80 dziewcząt⁶⁹. Dokładniejsze dane co do funkcjonowania gimnazjum, w tym przypadku dotyczące roku szkolnego 1930/31, podaje „Dziennik Płocki”. Szkoła zajmowała 10 pomieszczeń o łącznej powierzchni 312 m². Subsydium gminy żydowskiej wynosiło wówczas 7000 zł rocznie, magistrat dokładał kolejne 2000 zł. Mieсяczne opłaty szkolne dla uczniów wahały się od 22 do 80 zł (ta ostatnia kwota to pełna opłata). 90 uczniów było zwolnionych od opłaty czesnego w wymiarze przekraczającym 50%, 28 – opłacało pełną kwotę, zaś 10 zwolnionych było z czesnego całkowicie. Na 128 uczniów, 82 stanowiły dziewczęta. Wobec specyficznej struktury społecznej ludności żydowskiej, skupionej w miastach, wśród uczniów było 80 dzieci kupców, 30 – rzemieślników, 5 – urzędników, 2 – przemysłowców i tylko jeden syn rolnika. Dziewięcioro dzieci pochodziło spoza Płocka. Młodzież uczyła się w ośmiu klasach oraz tzw. wstępnej i podstawowej. Językiem obcym nowożytnym był niemiecki, ponadto obowiązywała nauka języka hebrajskiego. Szkolna biblioteka liczyła 1383 woluminy. Naukę wieńczył

⁶⁸ APP, AMP, sygn. 24033, k. 43,44; „Dziennik Płocki” 1929, nr 115 z 21 VI, s. 2, nr 116 z 22 VI, s. 1, nr 118 z 25 VI, s. 4, nr 119 z 26 VI, s. 3, nr 160 z 14 VIII, s. 1, 1934, nr 187 z 19 VIII, s. 4, „Głos Mazowiecki” 1935, nr 2 z 2 I, s. 3, nr 61 z 13 III, s. 1, „Kurier Mazowiecki” 1935, nr 2 z 1 VI, s. 1; S. Greenspan, op. cit., s. 254-256.

⁶⁹ *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Z. Zagórowski, Lwów-Warszawa 1924, s. 164.

egzamin maturalny, zdawany przez uczniów, których liczba zależała od liczebności ostatniej klasy. Z wyrywkowych danych wiemy, iż w 1922 roku maturę zdało 5 osób, w 1930 – 9 osób, w 1932 – ponownie 5, rok później – dwie, w 1934 r. – 3. Tematy prac maturalnych były identyczne jak w gimnazjach państwowych⁷⁰. Z kolei z danych z lutego 1934 r. wynika, iż do gimnazjum uczęszczało 128 osób, w tym 119 pochodzących z Płocka, a zajęcia prowadziło 11 nauczycieli. Szkoła posiadała 11 pomieszczeń klasowych z 270 miejscami. Roczne czesne wynosiło od 264 do 960 zł⁷¹. Przy szkole funkcjonowały klasy podwstępna i wstępna⁷².

Pierwszym dyrektorem szkoły był S. Helling⁷³. W późniejszym okresie przez wiele lat szkołą kierował Boruch Silber⁷⁴. Według danych z 1924 r. dyrektorem był Ernest Werber⁷⁵. Ciekawostką jest, iż przez rok (w roku szkolnym 1932/33) nauczycielem języka polskiego był późniejszy wybitny pisarz Julian Strykowski. Wówczas nazywał się Pejsach Stark⁷⁶.

Upadku gimnazjum żydowskiego upatrywać należy w przyczynach ekonomicznych, a nie wynikających z dyskryminacji. Szkoła została zamknięta w związku z istniejącym zadłużeniem w 1935 r. Był to w Polsce szósty rok ciężkiego kryzysu gospodarczego. Finansowe problemy miały więc źródło w sytuacji ekonomicznej, w jakiej znalazło się wiele rodzin uczniów. Prawdopodobnie coraz mniej osób stać było na posyłanie dzieci do płatnej szkoły, co powodowało zmniejszenie jej przychodów. Z pewnością władze szkoły zmuszone były do zastosowania szeregu ulg finansowych dla już uczących się (co widać z danych za 1930/1931 rok). W warunkach kryzysu drastycznie zmniejszyły się dochody budżetu miasta, co rzutowało na możliwość udzielania przezeń subwencji. Wolno przypuszczać, że taka sama sytuacja miała miejsce w przypadku finansów gminy żydowskiej. Wszystkie te elementy razem wzięte spowodowały finansowy upadek szkoły.

⁷⁰ „Kurier Płocki” 1922, nr 128 z 9 VI, s. 3; „Dziennik Płocki” 1931, nr 207 z 8 IX, s. 3, 1932, nr 121 z 8 VI, s. 3, 1933, nr 118 z 22 V, s. 3, nr 145 z 26 VI, s. 3, 1934, nr 126 z 5 VI, s. 3; co do subsydiowania gimnazjum żydowskiego z budżetu miasta warto zaznaczyć, iż były w tej sprawie sprzeczności. Cześć radnych argumentowała w ten sposób: [...] *zapomoga na gimnazjum żydowskie jest niewskazana ze względu na wciąż zmniejszającą się frekwencję uczniów w gimnazjach rządowych, gdzie uczniowie żydzi znaleźć mogą miejsca oraz [...] wszystkie dzieci kształcić się winny w gimnazjach rządowych* – „Dziennik Płocki” 1928, nr 133 z 11 VI, s. 2.

⁷¹ „Głos Mazowiecki” 1934, nr 39 z 17 II, s. 4.

⁷² APP, Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939, sygn. 248, k. 109-112.

⁷³ Imienia nie udało się zidentyfikować.

⁷⁴ „Głos Mazowiecki” 1934, nr 67 z 22 III, s. 1.

⁷⁵ *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich...*, s. 164.

⁷⁶ *Ocalony na Wschodzie. Z Julianem Strykowskim rozmawia Piotr Szewc*, [bmv] 1991, s. 75-76.

S. Greenspan nawiązując do braku praw publicznych płockiego gimnazjum żydowskiego i rzekomej dyskryminacji uczniów – Żydów przez egzaminatorów, pisze:

Wykorzystując swoje stanowisko, przedstawiciel ministerstwa oświaty często ujawniał swoje antysemityczne stanowisko i nie zatwierdzał świadectw maturalnych, niekiedy doskonałych uczniów⁷⁷.

Trudno z tą opinią polemizować. Trzeba by przeanalizować każdy konkretny przypadek. Pomijając fakt, iż nauczyciele (w tym przypadku egzaminatorzy) mają dość często odmienną od uczniów opinię na temat poziomu posiadanej przez nich wiedzy, trzeba przypomnieć w tym miejscu, iż autor pisał te słowa będąc głęboko rozżalony i rozczarowany sytuacją Żydów w Drugiej Rzeczypospolitej, zarazem obarczając winą za tę sytuację władze, czy to państwowe, czy samorządowe. Będąc przekonany o prawdziwości swych słów, w istocie jednak nie ogarniał całej złożoności sytuacji w jakiej znajdowała się II RP. Błędne opinie tego rodzaju powtarzał również przy innych okazjach, np. oceny położenia ekonomicznego Żydów. Pomijając dywagacje Greenspana, trzeba przypomnieć, że w sytuacji podobnej do płockiego gimnazjum żydowskiego, a więc nieposiadania pełni praw szkół publicznych były setki szkół, nie tylko żydowskich, ale i prywatnych katolickich, samorządowych, prowadzonych przez stowarzyszenia, których listy znajdują się w kolejnych rocznikach Dzienników Urzędowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wszystkich ich dotyczyły jednakowe przepisy.

4. Szkolnictwo zawodowe

Do szkół zawodowych istniejących na terenie Płocka w latach 1918–1939 zaliczyć można: Szkołę Przemysłowo-Handlową Żeńską im Królowej Jadwigi i Męską Szkołę Handlową Stowarzyszenia Kupców Polskich istniejące odpowiednio od 1921 i 1922 r., które w 1934 r. połączyły się w Koedukacyjną Szkołę Handlową. Podobnie jak w przypadku szkół średnich ogólnokształcących szukając uczniów Żydów tych szkół posilkowaliśmy się nie do końca miarodajnym kryterium w postaci brzmienia imienia i nazwiska.

Zidentyfikowaliśmy nazwiska absolwentek dwunastu z trzynastu roczników kończących żeńską szkołę przemysłowo-handlową. Na 259 dziewcząt, 34 nosiły nazwiska uznane przez nas jako żydowskie, co daje odsetek 13,1%. W przypadku męskiej szkoły handlowej na 12 roczników, tylko dla połowy z nich udało się ustalić nazwiska absolwentów. Na 78 osób, dwadzieścia czyli 25,6% to Żydzi.

⁷⁷ S. Greenspan, op. cit., s. 255.

Wreszcie spośród uczniów kończących połączoną, koedukacyjną szkołę handlową zachowały się wszystkie nazwiska. Na 141 – brzmienie żydowskie ma 12 nazwisk czyli 8,5%⁷⁸.

5. Stowarzyszenia o charakterze kulturalno-oświatowym

Poważnym problemem społecznym w Drugie Rzeczpospolitej był analfabetyzm, będący zresztą głównie dziedzictwem zaborów. Jego likwidacja nie mogła być dokonana jedynie przez system szkolnictwa, bowiem analfabetami były osoby pozostające poza jego zasięgiem, jak chociażby te, które osiągnęły już wiek pozaszkolny. Według danych ze spisu powszechnego w 1921 r. na 25 752 płocczan obecnych w dniu spisu, nie umiało czytać (tylko taki wyróżnik zastosowano) 6911 osób, tj. 26,8%. Wśród Żydów na 7352 obecnych, umiejętności czytania nie posiadało 1826 osób (24,8%)⁷⁹. Współczynnik analfabetyzmu był więc wśród Żydów mniejszy. Po dziesięciu latach liczba analfabetów w Płocku spadła do 3812 osób, co stanowiło 14,5% obecnych w dniu spisu⁸⁰. Niestety, nie uwzględniano podziału analfabetów ze względu na wyznanie, narodowość czy język ojczysty. Zjawisko analfabetyzmu w Płocku zostało jednak, jak widać, poważnie ograniczone.

Podstawowym wykształceniem, bądź jego uzupełnieniem zajmowały się różne organizacje społeczne, które usługi tego rodzaju oferowały głównie swoim członkom. Przy tym najczęściej były to organizacje powiązane z określonymi nurtami politycznymi, które oprócz wiedzy, pragnęły także „wychować” swoich członków bądź sympatyków zgodnie z wyznawaną ideologią. Kursy, czy też różnorakie zajęcia znajdujące się pod patronatem tych zrzeszeń, przybierały najczęściej formę wieczorową.

O istnieniu prywatnej szkoły żydowskiej w Płocku, związanej z ogólnopolską organizacją szkolną o nazwie CISZO czyli Zjednoczeniem Szkół Żydowskich, wspomina przywołana wcześniej encyklopedia⁸¹. Była to, w przeciwieństwie do szkolnictwa typu chederowego, szkoła świecka. Pozostawała pod wpływami politycznymi Bundu, czyli żydowskiej partii socjalistycznej. W Płocku, działacze

⁷⁸ *Płocki Ekonomik...*, s. 25-28, 136-138; „Dziennik Płocki” 1927, nr 148 z 1 VII, s. 3, 1928, nr 149 z 30 VI, s. 3, 1930, nr 145 z 25 VI, s. 2, nr 149 z 30 VI, s. 3, 1931, nr 146 z 26 VI, s. 3, 1932, nr 136 z 25 VI, s. 3, 1933, nr 139 z 19 VI, s. 3, nr 141 z 21 VI, s. 3, 1934, nr 133 z 13 VI, s. 3; „Kurier Mazowiecki” 1935, nr 8 z 8 VI, s. 3, 1937, nr 129 z 9 VI, s. 3, 1938, nr 133 z 14 VI, s. 3, 1939, nr 138 z 20 VI, s. 3; „Głos Mazowiecki” 1933, 137 z 21 VI, s. 3, 1935, nr 134 z 11 VI, s. 3, 1938, nr 134 z 14 VI, s. 3.

⁷⁹ *Pierwszy powszechny...*, s. 48-49.

⁸⁰ *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Województwo warszawskie*, Warszawa 1937, s. 76.

⁸¹ www.zchor.org/plock/pl4.htm, [dostęp: 01.06.23].

tej partii, Izrael Gerszon Bursztyn i Mojżesz Mordka Zyskind, byli w różnym okresie przewodniczącymi oddziału CISZO. Językiem wykładowym w tej szkole był jidysz. Program obejmował podstawowe przedmioty ogólne (wraz z nauką języka polskiego i historii Polski), wiedzę o kulturze i dziejach Żydów (z pominięciem religii i języka hebrajskiego). Główny nacisk kładziono na nauki przyrodnicze i humanistyczne⁸². W sierpniu 1926 r. miejscowa organizacja Zjednoczenia Szkół Żydowskich wystąpiła do inspektora szkolnego o zgodę na otwarcie szkoły wieczorowej z językiem wykładowym żydowskim. Planowano przyjmować młodzież w wieku od 14 do 19 roku życia. Zajęcia odbywać się miały w dwóch grupach codziennie, prócz piątków i sobót, w godzinach od 19.00 do 22.00. Rozkład zajęć przewidywał tygodniowo 3 godziny nauki języka polskiego, 4 godziny języka żydowskiego (jidysz), po dwie godziny – historii (ze szczególnym uwzględnieniem dziejów i geografii Polski i historii żydowskiej), matematyki, przyrody i ekonomii⁸³. Socjalistyczna proveniencja szkoły wyrażała się m.in. poprzez uwzględnienie lekcji ekonomii, z pewnością w wydaniu marksistowskim. Szkoła otrzymała koncesję na działalność 6 września 1926 r. Przy szkole tej istniało również przedszkole dla dzieci robotników żydowskich⁸⁴. Tego typu placówek było więcej.

Z partią ogólnych syjonistów związana była kolejna szkolna organizacja o nazwie „Tarbut”, w której wykładano w języku hebrajskim, a program obejmował również naukę języka polskiego raz przedmiotów ścisłych i techniczno-zawodowych. W Płocku istniał oddział „Tarbutu”. Czy prowadził tu szkołę? Tego nie wiemy. Mógł bowiem prowadzić tylko działalność o charakterze ogólnokulturalnym (odczyty, kursy, przedstawienia itp.)⁸⁵.

Działalność oświatową na rzecz przedstawicieli warstw proletariackich prowadziło również Towarzystwo Kursów Wieczorowych dla Robotników związane z miejscową organizacją Poalej Syjon lewicy, dzięki któremu: [...] część płockich robotników uzyskała możliwość nauki czytania i pisania po żydowsku. Były to najlepiej obsadzone kursy języka żydowskiego w mieście⁸⁶.

⁸² A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, op. cit., s. 41.

⁸³ APP, Dozór Szkolny w Płocku i Miejska Rada Szkolna w Płocku 1918-1935, sygn. 51, k. 146, 147.

⁸⁴ Ibidem, sygn. 51, k. 149; APP, AMP, sygn. 23746, k. 238, sygn. 23789, k. 153, sygn. 24033, k. 60; www.zchor.org/plock/pl4.htm, [dostęp: 01.06.2023].

⁸⁵ APP, AMP, sygn. 23675, k.20,83, sygn. 23793, k. 75, sygn. 23857, k. 139, 23891, k. 127; „Expres Płocki” 1926, [bnr] z 15 XII, s. 4.

⁸⁶ APP, AMP, sygn. 23746, k. 180,230, sygn. 24033, k. 31, sygn. 23985, pismo Towarzystwa Kursów Wieczorowych dla Robotników do Magistratu z dnia 2 VII 1933 (brak paginacji); S. Greenspan, op. cit., s. 272.

6. Zakończenie

Możliwości edukacyjne Żydów płockich nie odbiegały od możliwości reszty mieszkańców Płocka. Z powodów związanych z religijnymi zwyczajami utworzone zostały odrębne publiczne szkoły powszechne dla dzieci żydowskich. O niewielkich odrębnościach w porównaniu do reszty szkół pisaliśmy. Dla rodziców, którzy chcieli wychowywać swe potomstwo w duchu tradycyjno-religijnym istniały prywatne szkoły powszechne. Mimo postanowień tzw. traktatu mniejszościowego, te ostatnie nie były subsydiowane przez państwo z tego prostego powodu, iż nie realizowały celu programowego państwa w zakresie szkolnictwa, tj. integracji społeczeństwa i wychowania obywatelskiego. Zdecydowana większość dzieci żydowskich uczyła się w publicznych szkołach powszechnych.

Młodzież żydowska uczęszczała do płockich gimnazjów publicznych, bądź (przez prawie dwadzieścia lat – do 1935 r.) do gimnazjum prywatnego. Młodzi Żydzi mogli być uczniami szkół zawodowych. Ich odsetek w szkołach obu rodzajów (nie licząc gimnazjum żydowskiego) odpowiadał udziałowi procentowemu ludności żydowskiej w ogólnej liczbie mieszkańców Drugiej Rzeczypospolitej. Dużo niższy był w nich udział przedstawicieli młodzieży chłopskiej bądź robotniczej (dominujących klas społecznych ówczesnej Polski). Nie widać tu więc objawów ewentualnej dyskryminacji.

Szkolnictwo sensu stricto uzupełniały inicjatywy organizacji politycznych i społecznych zmierzające do zwalczania analfabetyzmu i uzupełniania wykształcenia swoich członków bądź sympatyków, głównie w postaci kursów wieczorowych.

Choć obraz zaprezentowany w artykule nie jest pełen (brakuje z pewnością źródeł dotyczących gimnazjum żydowskiego i wspomnianych przed chwilą kursów dokształcających), to jednak przedstawia w ogólnych zarysach i pozwala na ujęcie we właściwych proporcjach zagadnienia możliwości edukacyjnych Żydów płockich w latach 1918–1939.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Państwowe w Płocku
- Akta miasta Płocka – sygn. 23675, 23746, 23789, 23793, 23857, 23891, 23985, 24033, 27035, 27077
- Inspektor Szkolny w Płocku 1917–1939 – sygn. 135, 182, 230, 248
- Dozór Szkolny i Miejska Rada Szkolna w Płocku 1918–1935 – sygn. 51

Źródła drukowane

- A. Łuczak, J. R. Szaflik, *Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów*, Warszawa 1988.
- Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Województwo warszawskie*, Warszawa 1937.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1920, nr 8 i 10, 1921, nr 6, 1922, nr 21, 1923, nr 4 i 13, 1924, nr 20, 1925, nr 20, 1927, nr 10, 1928, nr 9, 1929, nr 6 i 9, 1930, nr 7, 1931, nr 7, 1932, nr 5, 1933, nr 6.
- Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Województwo warszawskie*, Warszawa 1927.
- Sprawozdanie Stenograficzne ze 185 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 16 listopada 1920 r.*

Prasa

- „Dziennik Płocki” 1923-1934
- „Expres Płocki” 1926
- „Głos Mazowiecki” 1933-1939
- „Kurier Mazowiecki” 1935-1939
- „Kurier Płocki” 1916, 1919-1922

Wspomnienia i pamiętniki

- A. Neuman-Nowicki, *Walka o życie. Wspomnienia płocczanina*, [w:] *Płock we wspomnieniach*, red. W. Koński, Płock 2006.
- Ocalony na Wschodzie. Z Julianem Strykowskiem rozmawia Piotr Szewc*, [bmv] 1991.

Opracowania i artykuły

- 100 lat Jagiellonki. Z dziejów polskiej szkoły średniej w Płocku 1906-2006*, red. A. M. Stogowska, Płock 2006.
- A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000.
- S. Greenspan, *Żydzi w Płocku*, Nowy Jork 1960 (tłum. A. Pakentregger – maszynopis opracowany w Bibliotece im. Zielińskich TNP w Płocku).
- N. Kassan, *Szkolnictwo powszechne w powiecie płockim w latach 1918-1939*, [bmv, bdw].
- A. Łagodzińska, *Powstanie i rozwój ruchu „Bajs Jakow” na przykładzie wybranych ośrodków w latach 1917-1939*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2012, nr 1.
- S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988.
- S. Mauersberg, *Oświata*, [w:] *Polska Odrodzona 1918-1939. Państwo-społeczeństwo-kultura*, red. J. Tomicki, Warszawa 1982.
- S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.
- Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej w Płocku 1920-1932*, ułożył. F. Wybult, Płock [bdw].
- A. J. Papierowski, *Organizacja i rozwój szkolnictwa i oświaty w Płocku w czasie I wojny światowej*, „Notatki Płockie” 2004, nr 4.
- A. J. Papierowski, *Żydowskie szkolnictwo religijne na przykładzie działalności prywatnej ortodoksyjnej szkoły Isoda Tora (Podstawy Tory) w Płocku (1921-1939)*, „Notatki Płockie” 2012, nr 4.
- Płocki Ekonomik. 80 lat Zespołu Szkół Ekonomiczno-Kupieckich im. Ludwika Krzywickiego*, przew. kom red. I. Szychowski, Płock 2001.

Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych, red. Z. Zagórowski, Lwów-Warszawa 1924.

Strony internetowe

<http://www.zchor.org/plock/pl4.htm>.

EDUCATIONAL OPPORTUNITIES FOR JEWS DURING INTERWAR PŁOCK

Summary

The article describes the capabilities of primary and secondary school education for Jewish children and youth in Płock during the years 1918 and 1939. They did not differ from the opportunities given to the rest of the population of Płock. Separate public comprehensive schools were established for Jewish children for religious reasons. There were private common schools for parents who wanted to raise their children in a traditional-religious spirit. The vast majority of Jewish children were educated in public schools. Jewish youths attended Płock public middle schools, or a Jewish private middle school (closed in 1935) and vocational schools. The collected source material does not give grounds to suspect discrimination against Jews in education.

Keywords: Płock, 1918–1939, Jews, education